

AZ EURÓPAI EGYSÉGGONDOLAT TÖRTÉNETE

(Szinopszis)

“Az európai egység gondolat története” című könyv az európai identitás keresésének politikai eszmetörténetét vázolja fel az európai népek és az amerikai közösségszervező kísérleteire vonatkozó “álmok”, “kalandok” és a realitás síkján. A sok évszázadot átfogó szemlélődés középpontjában lényegében az a kérdés áll, hogy milyen szerepet töltött be az európai egység gondolat az európai történelemben: mi a demokratikus Európa-gondolat és Európa-eszme jelentése, s hogy voltaképpen ki is nevezhető európainak. E kérdéseket a könyv széles forrásanyag alapján esszéisztikus formában tárgyalja a 14. századtól napjainkig. Az olvasó megismerkedhet az álmok világát megjelenítő híres európai egységtervekkel, az emberek közötti békés együttműködést szorgalmazó béketervekkel, a háborús és expanzív politikát valamint a nacionalizmust és rasszizmust támadó politikai esszékkel, az egyes népközösségek szabadságharcos föderatív közösségszervező kísérleteivel, együttélési szabályaival, neves alkotmányaival, jogkibővítő politikájával, valamint a közösségek belső viszonyait és egymás közötti kapcsolatait jellemző reális viszonyokkal. A könyv lapjain egy a történelem során állandó hatalmi harcok között élő sok népből és országból álló, az európai kontinensen és szerte a világban terjeszkedő, kétarcú kultúra története bontakozik ki, melyet a békés együttélést szorgalmazó javító eszmék állandó jelenléte, a romboló tendenciák állandó oppozíciójának az államszervezési gyakorlatban kifejlődött képessége, tesz értelmes kultúrává.

A könyv célja az európai identitásról való gondolkodás elindítása az európai egység gondolat jelentős nyugat és középeurópai képviselőinek a gondolatai alapján. Voltaképpen azt vizsgálja, hogy melyek azok a tendenciák, amelyek a népek és országok sokaságából álló európai kontinensen az egyes államokat szövetkezésre készítik, s melyek azok, amelyek elválasztják és egymás ellenfeleivé teszik. Hogyan interpretálja mindezt a politikai gondolkodás. Mindennek keretében a könyv elemzi a középkori “Respublica Christiana” gondolat kör jellemzőit a 11-13. században, s felbomlásának okait a 14. századtól. Elemzi a nagy földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás hatását az európai országok államszervezésére. Megismerteti a kontinensen folyó dinasztikus területkiterjesztő politika során létrejött szabadságharcos védelmi államszövetségekkel, s az egyes európai népek változatos államformákat kialakító közösségszervező gyakorlatával. Vázolja azt a folyamatot, mely a feudalizmus felbomlása során elvezetett a nemzetállamok belső demokratizálásának nagy mozgalmához a polgári és emberi jogok jegyében. Foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen gondolatok születtek az államok közötti föderáció/konföderáció megteremtésére Európában, s hogyan hatottak ezek az amerikai alkotmányra. Nyomon követi azt, hogy hogyan válik a nemzet egyre inkább elképzelt közösséggé a polgári demokratikus reformok és a konzervatív erők 19. századi harca során, s hogy hogyan torzítja az egyenlő polgárjogokon alapuló demokratikus jogállami közösségszervezés gyakorlatát a 19. század második felében felerősödő nacionalizmus jelensége, mely szigorú határok közé zárja és egymással vetélkedő ellenfelekké teszi a nemzetállamokat. Elemzi azt a harcot, melyet az európai egység gondolat képviselői vívnak a nacionalizmus, mindenekelőtt a faji nacionalizmus, által kiváltott tragikus történelmi zsákutcák elkerülése érdekében. Mindehhez a békés demokratikus jogállami államszervezés és az emberi jogok és kötelezettségek elvét szorgalmazó, valamint a nemzetközi jog és az államok demokratikus népközössége alapelveit megfogalmazó olyan jelentős gondolkodók és politikusok, mint Dante, Dubois, Podjebrad György, Erasmus, Grotius, Sully, Locke, Penn, Saint-Pierre, Rousseau, Montesquieu, Bentham, Kant, Saint-Simon, Mazzini, Proudhon, Wilson, Coudenhove-Kalergi, Briand, Ortega y Gasset, Monnet, Schuman, Spaak és Adenauer Európa egységéről kifejtett gondolatai szolgálnak kiindulásul.

A könyv tizenegy fejezetet tartalmaz, melyek a 14. századtól napjainkig időrendi sorrendben tárgyalják az európai népek közösségszervező rendezőelveinek és gyakorlatának a fejlődését az eszmék és a realitás síkján. A kihívás mely előtt a politikai gondolkodók mindig is álltak nem egyéb, mint egy a hatalom kiterjesztését előtérbe helyező, vetélkedő hatalmi érdekcsoportok által dominált, háborús kultúra humanizálása a társadalom és gazdaság szervezése területén: vagyis a háborús konfliktusokat okozó politikai csoportok ellehetetlenítése. Az egyes fejezetek lépésről-lépésre követik azt a folyamatot mely során az európai kultúra fel tudott váltani egy alapvetően feudális előjogokra alapozott expanzív társadalmat egy egyenlő polgárjogokon és kötelezettségeken valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok eszmeiségén és gyakorlatán alapuló társadalomszervezés gondolatával. Az európai kultúra végül is napjainkra eljutott arra a fokra, amikor az előtt a kihívás előtt áll, hogy a demokratikus jogállamok demokratikus nemzetközi közösségét létrehozza.

A bevezetőben a szerző felvázolja az európai egység gondolat antik és középkori gyökereit és a középkori keresztény vallásos mentalitás által dominált keresztény (európai) egység gondolat főbb jellemzőit, pozitív és negatív hatásait.

A második fejezet az európai egység gondolat történetét tárgyalja a középkori és kora-újkorai dinasztikus nemzetállamokban a 11-18. századot felölelő időszakban. Az olvasó képet kaphat a “Respublica Christiana” gondolat kör keresztény vallásos rendezőelveken alapuló közösségszervező elveiről, melynek idealizált képe az európai kultúrát jellemző javítóeszmék állandó hajtómotorja. Az olvasó szembesülhet továbbá annak a politikai harcnak a főbb állomásaival, mely során a kapitalisztikus gazdasági formákat kialakító polgárság képviselői érdekeiknek megfelelően

átszervezik a felbomló feudális társadalmat az egyes országok eltérő társadalmi viszonyaira igyekezvén átültetni a polgári kormányzat Európa-szerte kialakulóban és elterjedőben lévő egymással szoros kölcsönhatásban fejlődő rendezőelveit. E főbb állomások: a zsarnoki elnyomás elleni szabadságharc jegyében született holland védelmi típusú föderáció (Utrechti Unió), az angol alkotmányos monarchia megszületése és jogkibővítő gyakorlata, az amerikai gyarmatok lázadása a jogsértő angol királyság ellen, és az európai államszervezés javítóeszméinek az amerikai alkotmányban való szerepeltetése, majd a francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának deklarálása, melynek pontjai válnak a 19. századi nemzetállami keretekben folyó modernizálás rendezőelveivé. E nagy társadalomszervező események háttérben pedig ott munkál az európai egység gondolatáról való folyamatos gondolkodás, mely a társadalmi gondolkodást gyökeresen átalakító egyetemes európai mozgalomban, a Felvilágosodásban éri el csúcspontját. Mindezt olyan híres Európa egységéről megfogalmazott tervezetek bizonyítják, mint Sully terve az európai konföderációról, Saint-Pierre terve az örök békéről és Rousseau kritikája, Penn béketerve és Montesquieu munkássága.

A harmadik fejezet a francia forradalom hatására az egyes európai országokban elinduló belső polgári modernizálási politikák összehangolására született elképzeléseket elemzi. A központban Kant nagyhatású örök béke tervezete áll, s a korszak gondolkodóinak erre való reakciója. Ugyanakkor Herder és Fichte nemzet interpretációi is bemutatásra kerülnek. Ők indítják el ugyanis azt a napjainkig tartó nagy vitát a nemzet fogalmáról, mely a francia forradalom balrafordulása és központosító nemzetállami nacionalizmusa miatt a polgári nemzetállami szervezés demokratikus fődertív jogállami irányát a valóságtól elszakadó hamis képzetek irányába viszi a francia példát követni akaró egyes európai országokban. Ugyancsak e fejezetben szerepel egy az európai egység gondolat szempontjából korszakváltó gondolkodó, Saint-Simon, aki a demokratikus európai egység eszméről gondolkozván korát meghaladó éleslátással fogalmazta meg a parlamentáris demokrácián alapuló föderatív európai szövetségi állam tervét, mint sok nép együttélésének demokratikus jogállami keretét.

A negyedik, ötödik és a hatodik fejezet az európai egység megteremtésére vonatkozó föderatív és nemzeti szuverenitást őrző föderáció ellenes eszmék esélyeivel foglalkozik a nemzetállamok korának Európájában. Az európai föderáció problémáját Tocqueville európai és amerikai társadalomszervezést összehasonlító gondolatai, az amerikai alkotmánynak az egyes európai alkotmányok (Svájc, Nemetország) reformjára kifejtett hatása, Mazzini sok vitát felkavart Fiala Európa mozgalma és a vele szemben álló Proudhon elképzelései alapján tárgyalja. Majd a Habsburg Birodalom gondolkodóinak (List, Palacky, Eötvös, Renner, Naumann) gondolatai következnek nemzetről, államról, föderációról Európában. E gondolkodók a soknemzetiségű demokratikus állam megteremtésének kihívása előtt álltak egy olyan korban, amikor a korszellem már azt kívánta, hogy több nép együttélését demokratikus jogállami formában oldják meg. A nyugat-európai államszervezési gyakorlat a nemzetállamok kialakulása során ezt a problémát nem oldotta meg. A Habsburg Monarchia gondolkodói az európai egység gondolat szempontjából olyan fontos jogkibővítő gondolatokat fogalmaztak meg, mint a személyi elv (Eötvös, Renner) és a kisebbségek jogai (1868. évi magyar nemzetiség törvény).

A hetedik fejezet a nemzetállamok nagy háborúját tárgyalja, valamint az annak hatására kibontakozó diplomáciai forradalmat. Bemutatja a Wilson által javasolt új demokratikus nemzetközi diplomáciai rendezőelveket, melyek a népszuverenitás elve és az annak megfelelő nemzeti önrendelkezési jog egy nemzetközi szervezet kontrollja alatt. Foglalkozik a Népszövetség alapokmányával, mely a nemzetközi törvényes jogrend érvényben lévő szabályzatának szerepét töltötte be az ENSZ megalakulásáig. Elemzi azokat az okokat, melyek a wilsoni béketeremtő kísérlet kudarcát eredményezték. Ezek között a legfontosabb, hogy a monarchikus diplomácia expanzív, hatalom kiterjesztő imperialista módszerei és eljárásai életben maradtak és a népszuverenitás és a nemzeti önrendelkezési jog új elvével keveredtek a politikában. Az eredmény a "szuverén nép", a tömegek frusztrációja és kiábrándultsága, mely fasiszta és kommunista totalitárius diktatúrák létrejöttéhez és egy újabb világháborúhoz vezetett. Mindebből az következik, hogy a népszuverenitás és a nemzeti önrendelkezési jog konfliktus megoldó működésének a feltétele a demokratikus jogállamiság és a demokratikus nemzetközi jogállapot.

A nyolcadik fejezet a föderalizmus két világháború közötti esélyeit tárgyalja. Mindenekelőtt az európai egység eszmét képviselő Páneurópa mozgalom és vezetője Coudenhove-Kalergi programjával és eszméivel foglalkozik és Briand európai egységet megteremteni szándékozó politikáját tárgyalja. Coudenhove-Kalergi a demokratikus európai egység gondolat teoretikus megfogalmazója, s az Európai Egyesült Államok megteremtéséért folytatott politikai harc vezető politikusa volt. Az Európai Egyesült Államokat demokratikus föderatív jogállamok szövetségeként képzelte el, s a számos vitát kiváltó európai nemzeti és kisebbségi probléma megoldását az emberi jogok érvényesülésétől tette függővé. Ő az első olyan gondolkodó, aki az európai nemzet történetének a megírását tűzte ki célul. A vezető francia politikus Briand Memoranduma pedig az Európai Unió közvetlen gondolati elődjének tekinthető.

A kilencedik fejezet azt tárgyalja, hogy miért nem volt sikeres a tömegek körében az európai demokratikus föderáció létrehozását célul kitűző értelmiségi politikai mozgalom. Vázolja azt a következetes harcot, amelyet az európai demokratikus nemzetek feletti államszövetség (Páneurópa mozgalom) képviselői - mindenekelőtt Ortega y Gasset és R. Coudenhove-Kalergi - vívtak az európai diktatúrák és diktátorok, Mussolini fasiszta, Hitler nemzeti szocialista és Sztálin kommunista totalitárius rendszerei ellen a két világháború között. A fejezet foglalkozik a két világháború közötti

antifasiszta ellenállási mozgalomnak a háború utáni demokratikus európai államszövetség létrehozására vonatkozó tervezeivel.

A tizedik fejezet az európai egység létrehozását célul kitűző demokratikus Európa mozgalom történetével foglalkozik a második világháború után. Megvilágítja az útkereséssel eltöltött éveket, mely időszak alatt az európai egység gondolat hívei definiálják egy békés európai népközösség rendezőelveit. E rendezőelvek kialakítása során az ENSZ alapokmányát és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát tekintik mércének. Az 1949-ben megalakuló Európa Tanács így e rendezőelvek alapján fogalmazza meg alapokmányát. Hamarosan sor kerül az emberi jogok európai deklarációjának a megfogalmazására is. A fejezet további része azt tárgyalja, hogyan alakulnak ki a következő évek során egy nemzetállamok feletti európai jog körvonalai. E folyamat jelentős állomásai az Európai Szén és Acél Közösséget létrehozó Párizsi Szerződés (1951), az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atomenergia Közösséget létrehozó Római Szerződés (1957), a három közösség végrehajtó szerveinek egyesítéséről szóló szerződés (1965), majd az Egyéges Európai Okmány (1986). S a gazdasági együttműködés fejlődése során ezen alapszerződéseket a szükségletek jelentkezése szerint módosító jogkibővítés politikája folyamatos marad, s egyre több országot fog át. A könyv az európai egység gondolat történetét az Európai Gazdasági Közösségek létrejöttével zárja. S egy kitekintés keretében megfogalmazza azokat a problémákat, amelyeket az 1992-ben létrehozott Maastrichti szerződéssel kapcsolatban az EU demokratikus reformját szorgalmazók említenek.

A tizenegyedik fejezet azt mutatja be, hogy mit is jelentett három európainak tekintett magyar gondolkodó, Eötvös, Jászi és Bibó számára az európai egység gondolat. Hogyan vállalnak azonosságot a nyugat-európai rendezőelvekkel, hogyan képzelik el azok érvényrejuttatását a magyar társadalomban, s hogyan akarják Magyarországot egy egyetemes európai demokratikus népközösségbe beilleszteni.

A könyvet az európai egység gondolat történetére vonatkozó alapos irodalomjegyzék zárja.

Ez az európai egység gondolat történetét a források alapján tárgyaló esszé voltaképpen szeretné belevonni az olvasók lehető legszélesebb körét, s közöttük is mindenekelőtt a tanulni vágyó fiatalokat, abba az európai kultúrában évszázadokon keresztül folyó intenzív gondolkodásba, melynek célja egyrészt a békés közösség szervező rendezőelvek megfogalmazása és továbbfejlesztése a mindenkori társadalmi igényeknek megfelelően. Másrészt, az ehhez szorosan kapcsolódó demokratikus jogállami népközösség kialakítása azért, hogy az emberek ne pusztítsák el egymást és javaikat értelmetlen fanatikus hatalmi érdekharcokat szolgálva. Ennek a hatalom humanizálásáért évszázadokon keresztül folytatott harcnak ugyanis olyan kiemelkedő eredményei vannak, mint a közösség szervezés demokratikus szabályainak és az emberi jogok és alapvető szabadságok elveinek a kifejlődése és fokozatos érvényre jutása az államszervezésben és az államok közötti kapcsolatokban. Ugyancsak e harc eredményének tekinthető az Európai Unió létrejötte 1992-ben. A történelem azt tanúsítja tehát, hogy a jelenkor embere, a megelőző századok embereihez hasonlóan, tudatosan és kritikusan kell hogy bekapcsolódjon ebbe az Európa egységéről folyó gondolkodásba és legjobb tudása szerint kell hogy folytassa azt, ha el kívánja kerülni a háborús pusztítást. Ehhez kíván segítséget nyújtani e könyv.

Bóka Éva